

ФОРМУВАННЯ ГУМАННИХ ВІДНОСИН У ПІДЛІТКІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Канішевська Л. В.

У статті розглядаються питання формування гуманних відносин у підлітків загальноосвітніх шкіл у позаурочній діяльності. Розкрито методуку та умови формування гуманних відносин у підлітків у позаурочній діяльності.

Ключові слова: гуманність, відносини, гуманні відносини, підлітки, позаурочна діяльність, загальноосвітня школа.

В статье рассматриваются вопросы формирования гуманных отношений у подростков общеобразовательных школ во внеурочной деятельности. Рассматривается методика и условия формирования гуманных отношений у подростков во внеурочной деятельности.

Ключевые слова: гуманность, отношения, гуманные отношения, подростки, внеурочная деятельность, общеобразовательная школа.

The questions of the formation of humane relationships among adolescents in extracurricular activities at general education schools are examined in the article. The methodology and the conditions for formation of adolescents' humane relationships in extracurricular activities are revealed.

Key words: humanity, relationship, humane relationships, adolescents, extracurricular activities, general education school.

Розвиток демократичного суспільства значною мірою залежить від повноти ствердження гуманності в стосунках між людьми. У цьому контексті актуальності набуває проблема формування гуманних відносин підлітків загальноосвітніх шкіл у позаурочній діяльності.

Проблемі формування гуманних відносин велику увагу приділяли в своїх дослідженнях психологи Б. Ананьєв, І. Бех, П. Блонський, С. Рубінштейн, Д. Фельдштейн та інші.

Проблема формування гуманності, гуманних відносин означена в працях учених-педагогів Ш. Амонашвілі, В. Білоусової, І. Бужиної, К. Гавриловець, І. Каїрова, В. Киричок, К. Орлова, В. Сухомлинського, С. Шацького та інших. Водночас поза увагою дослідників залишилася складна та різноаспектна проблема формування гуманних відносин у підлітків загальноосвітніх шкіл у позаурочній діяльності. Результати аналізу практики з питань формування гуманних відносин у підлітків підтверджують, що цьому питанню в загальноосвітніх школах не приділяється належної уваги.

Актуальність досліджуваної проблеми обумовлена також рядом суперечностей між значним потенціалом позаурочної діяльності щодо формування гуманних відносин та його недостатнім використанням у практиці загальноосвітніх шкіл; необхідністю професійної підготовки класних керівників щодо формування гуманних відносин у підлітків у позаурочній діяльності та недостатньою методичною розробленістю цієї проблеми.

Мета статті – розкрити методуку та умови формування гуманних відносин у підлітків у позаурочній діяльності.

Осмислення категорії "гуманні відносини" здійснюється в процесі аналізу наукових понять "гуманність", "відносини."

Гуманність (від лат. *Humanus* – людяний) – обумовлена моральними нормами та цінностями система спрямування особистості на соціальні об'єкти (людину, групу, живу істоту) представлені у свідомості переживаннями жалю, радощів і реалізується у спілкуванні і діяльності, в актах сприяння, співучасті, допомоги. Поняття "гуманність" як соціальна установка, що містить пізнавальний, емоційний і поведінковий

компоненти, залучається під час аналізу широкого кола проблем, пов'язаних із засвоєнням моральних норм, симпатією [1, с. 55–56].

Відносини розглядаються як категорія, що характеризує взаємозв'язок елементів певної системи. Взаємовідносини, які виявляє особистість, є формою її зв'язку з навколишнім світом, вияв притаманних їй соціальних якостей у певних об'єктивних умовах. Прояв особистістю відношення завжди є її взаємодією з тими чи іншими об'єктами реального світу, оскільки з дій людей складаються їхні відносини.

Ця загальна характеристика застосовується і до виховних відносин, під якими розуміються відносини вихованця з вихователями, однолітками, іншими людьми та предметами, в ході реалізації яких відбувається виховний вплив. Виховними є лише ті відносини, в ході реалізації яких здійснюється взаємодія та відбувається засвоєння вихованцями тих чи інших елементів соціального досвіду, культури [6, с. 44].

Гуманні відносини – це такий вид взаємодії з людьми, в ході якої у них виявляється потреба в прояві турботи про оточення, розвиваються гуманістичні почуття (доброзичливість, симпатія, дружелюбність, співчуття, повага, нетерпиме ставлення до грубості та жорстокості), що виявляється у свідомо значущій мотивації, поведінці та діяльності в колективі в різноманітних ситуаціях [6, с. 45–46].

Підлітковий вік є сенситивним для формування гуманних відносин, оскільки особливого значення набуває становлення особистої життєвої позиції підлітка; виявляється інтерес до інших людей, їхніх поглядів, ціннісних орієнтацій, поведінки.

Необмежені можливості щодо формування гуманних відносин у підлітків має позаурочна діяльність.

Позаурочна діяльність – це організовані й цілеспрямовані заняття, які проводяться у вільний від навчального процесу час для розширення знань, умінь і навичок, розвитку самостійності, індивідуальних здібностей і нахилів учнів, а також їхніх інтересів і збагачення корисного відпочинку [3, с. 22].

Позаурочна діяльність ґрунтується на принципах: добровільності, гуманістичної спрямованості, системності, варіативності, креативності, успішності та соціальної значущості.

Ми розглядаємо позаурочну діяльність як фактор формування гуманних відносин молодших підлітків, оскільки, беручи активну участь у позаурочній діяльності, молодші підлітки вступають у певні відносини з однолітками, з іншими людьми. Чим різноманітніша позаурочна діяльність, тим ширше можливості щодо формування гуманних відносин молодших школярів. Так, організація самоврядування, створення системи постійних та тимчасових доручень; робота секцій, гуртків; проектна діяльність; залучення школярів до суспільно корисної праці; групова робота школярів сприяють створенню умов, необхідних для групової взаємодії, співпраці, самостійної орієнтації в тій чи іншій ситуації, формуванню досвіду гуманної поведінки. Цьому також слугує поєднання діяльності з продуктивним спілкуванням, конструктивними міжособистісними відносинами та цілісною системою впливів з боку педагогів як основних організаторів позаурочної діяльності.

Формуванню досвіду гуманної поведінки молодших підлітків також сприяв розгляд сутності конфліктів, виявлення причин їх виникнення і можливих наслідків.

Так, працюючи за нашою методикою [2] були проведені тренінгові заняття: "Конфлікти. Шляхи виходу з конфліктів", "Олюднити людину XXI століття", "Конфлікт. Шляхи виходу з конфлікту", "Уміння жити серед людей", "Світ очима агресивної людини" та година спілкування "Вчіться володіти собою."

Під час тренінгового заняття на тему: "Конфлікти. Шляхи виходу з конфліктів" [2] розкривали сутність поняття "конфлікт", надавали характеристику типів конфліктів, привертати увагу до того, що існує одвічна проблема: як ставитися до конфлікту? Для спроби її розв'язання запропонували учням навчитися мистецтва компромісу, пограти в гру "Тріада".

На початку гри знайомили учнів з такою ситуацією: в одній із шкіл між хлопчиками і дівчатками виник конфлікт. Дівчата весь час пліткували, не давали хлопцям списувати, не підказували їм на уроках, а хлопці дражнили дівчат, траплялося, що й били. Ані та, ані інша сторони не хотіли йти на примирення. Треба було шукати компроміс.

Учні поділилися на три групи, однакові за кількістю, але різні за складом:

1 група складалася тільки з хлопців;

2 група – тільки з дівчат;

3 група – із хлопців і дівчат.

Кожна група одержала картки із завданнями:

Завдання для першої та другої групи – медіаторів.

Протягом п'яти хвилин підготувати список трьох претензій один до одного і трьох пропозицій щодо взаємних поступок і примирення.

Завдання для третьої групи – медіаторів

Одночасно з першою та другою групами медіатори повинні були протягом п'яти хвилин вивчити інструкцію, підготувати свої пропозиції щодо досягнення компромісу.

Інструкція мала такий зміст:

1. Медіатор – посередник у конфлікті.

2. Медіатор зберігає повагу до обох сторін. Він повинен бути готовим розв'язати проблему.

3. Медіатор вислуховує по черзі претензії обох сторін, не даючи їм можливості сперечатися, і пропонує зручні для обох сторін варіанти виходу з конфлікту.

4. Медіатор підтримує тільки те, що є законним і справедливим, виявляє далекоглядність і наполегливість.

5. Медіатор повинен вірити в успіх справи і добиватися взаємовигідного для обох сторін рішення.

На другому етапі гри створювалися нові групи, до кожної з яких входили по одному учню з першої, другої, третьої групи. Медіатор сідав між хлопцем і дівчиною із першої та другої групи, уважно вислуховував претензії та пропозиції обох сторін, допомагав їм вийти з конфлікту.

На третьому етапі гри медіатори з кожної групи доповідали про результати своєї діяльності.

Після завершення гри відбулося загальне обговорення: "Чи легко було знайти способи виходу з конфлікту на основі взаємовигідних поступок і погоджень?" У процесі цієї роботи підводили старшокласників до висновку: компроміс – погодження представників різних поглядів та інтересів на основі взаємних поступок. Найкращий спосіб вийти із конфлікту – вирішити його (ліквідувати) з позиції розумності й справедливості. Якщо конфлікт не розв'язувати, він, як снігова грудка, накопичує проблеми і може призвести до бійки або злочину, від яких може постраждати багато людей.

Найрозумніший спосіб розв'язання конфлікту – компроміс, тобто вихід із конфлікту шляхом взаємовигідних поступок. Мистецтво компромісу доступне лише морально й соціально зрілій особистості.

У процесі дослідно-експериментальної роботи нами застосовувався метод створення виховних ситуацій. З метою розширення знань старшокласників щодо способів вирішення конфліктів нами були використані такі види виховних ситуацій, як "ситуація довіри", "ситуація співпереживання", "ситуація конфлікту".

У процесі вирішення конфліктних виховних ситуацій (ситуація-завдання; ситуація-вправа) звертали увагу учнів на можливості їх конструктивного розв'язання за допомогою використання кількох послідовних кроків:

1. Усвідомлення ситуації як конфліктної.

2. Спільне з'ясування точок зору кожного партнера і пошук того, з чим можна погодитись.

3. Розв'язання конфлікту.

Учням також було запропоновано правила поведінки під час конфліктної ситуації:

1. Запам'ятай: конфлікт – це суперечність, якої не слід уникати, її треба вирішувати.

2. Конфлікт не можна замовчувати.

3. Не залишай конфлікт нерозв'язаним, це може призвести до "вибуху".

4. Запропонуй партнеру зустрітись і обговорити свої пропозиції з приводу вирішення конфлікту.

5. Далі дій за правилами суперечки [2, с. 157].

Використання виховних ситуацій активізувало участь підлітків у обговоренні життєво важливих проблем: переважна більшість учнів навчилася оцінювати різноманітні ситуації, робити морально доцільний вибір. Підлітки намагалися самостійно аргументувати своє ставлення, здійснювати оцінку явищ.

В основі формування гуманних відносин підлітків – настановлення педагога на ненасильницьку взаємодію.

Насилля над дитиною – це фізичний, психічний, соціальний вплив на дитину з боку іншої людини, сім'ї, групи, що змушують її перервати значущу діяльність і виконувати іншу, що загрожує її фізичному та психічному здоров'ю й цілісності.

Насилля над дітьми призводить до глибоких особистісних і соціальних порушень, завдає шкоду психіці дитини, тому що гальмуються внутрішні сили вихованця – примітивізується мотивація діяльності (превалюючі мотиви – страх перед покаранням, провина перед вихователем), знижується суб'єктивність (зовнішня орієнтація на повинність знімає глибину особистої відповідальності); у ситуаціях напруги, які є характерними для насильницької педагогіки, зменшується креативність у рішеннях, способах діяльності, гальмується розвиток інтересів (недостатність сил, часу на засвоєння нових галузей знань і нових видів діяльності та ін.) [5, с. 104]. Виховання з позиції сили послаблює потребу вихованця до самореалізації, негативно впливає на розвиток школяра. Дитина накопичує невпевненість у собі, сором'язливість, що сприяє розвитку невпевненості, ураженості чи агресії.

Отже, ненасильницьке виховання – джерело додаткових потенціалів у розвитку вихованця. "Вихователь, який не сковує, а звільняє, не придушує, а заохочує, не диктує, а вчить, не вимагає, а питає, переживає разом з дитиною багато натхненних хвилин, неодноразово слідкує зволоженим поглядом за боротьбою янгола з сатаною, де світлий янгол перемагає", – розмірковував Я. Корчак [4, с. 89], розуміючи ненасилля не тільки як відмову від покарань, у тому числі фізичних, а й як відмову від прямого психологічного тиску на вихованця, психологічну безпеку.

Психологічна безпека – стан освітнього середовища, вільний від виявлення психологічного насилля, у взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу, що сприяє задоволенню їхніх потреб в особистісно довірливому спілкуванні, що створює референтну значущість середовища та збагачує психічне здоров'я її учасників. Психологічно безпечним освітнім середовищем можна вважати таке середовище, у якому більшість учасників позитивно ставляться до нього і в якому відображені високі показники індексу задоволеності та захищеності від психологічного насилля [8, с. 60–61].

Педагогіка ненасилля ефективна в тих випадках, коли до ненасильницької взаємодії підготовлені не тільки педагоги, але й учні. Для досягнення бажаного результату педагоги організовували змістовну та позитивно спрямовану життєдіяльність, що супроводжувалася не тільки співробітництвом, співтворчістю, а й різноманітними конфліктами. У цьому разі педагоги зверталися до свідомості вихованців, їхньої гідності, совісті, переконували, наводили приклади.

Так, було проведено тренінгове заняття "Світ очима агресивної людини" [2], метою якого було: розвивати у вихованців навички розпізнавання і контролю деструктивної поведінки.

У ході заняття педагоги уточнили значення слова "агресія" (у перекладі з латинського означає "напад"). Було сформульовано визначення агресії: "Агресія – поведінка, яка суперечить нормам і правилам існування людей у суспільстві, завдає фізичної і моральної шкоди людям". У ході заняття вихованці назвали ознаки агресивної людини (втрата контролю над власною поведінкою; суперечки, лайки з оточенням; навмисне дратування оточення; звинувачення оточення у власних помилках; заздрість, помста; швидке реагування на різні дії оточення, які його дратують, тощо).

У ході заняття вихованці обговорили такі питання:

1. Чи може людина у стані агресії правильно оцінити ситуацію?
2. Чи може агресивна поведінка призвести до конфлікту?

Під час проведення заняття було проведено гру "Камінець у черевіку" [2, с. 67–68], метою якої було: розвивати у підлітків вміння розпізнавати та контролювати негативні емоції. В результаті увага учнів була сконцентрована на тому, що корисно говорити про свої проблеми одразу, як вони виникають, та обговорювати засоби вирішення цих проблем.

Гуманне виховання базується на розумінні, визнанні, безоціночному прийнятті та любові до дитини.

Розуміння – проникнення у внутрішній світ вихованця, що відбувається за допомогою почуття та логіки. Велике значення щодо розуміння вихованця має взаємна

відвертість педагога і учня, яка передбачає необхідність відкритого вираження почуттів кожним із них [7, с. 59–67]. Відкритість обумовлюється здатністю педагога не тільки постати перед дитиною в ореолі знань, досвіду, упевненості, а й показати свої сумніви, допомогти учню зрозуміти, що труднощі та помилки бувають у всіх людей. Тільки в такому разі у вихованця народжується реальна надія на успіх, зникає страх перед майбутнім.

Отже, зняття настороженості, недовіри у відносинах з вихованцем сприяє розкриттю у педагогічному спілкуванні своїх думок та почуттів, вияву зацікавленості станом вихованця, що сприяє народженню в нього довіри та щирості.

Визнання дитини – примирення педагога з її індивідуальністю, поглядами, оцінкою та позицією [7, с. 60–61], що базується на довірі, повазі, педагогічному оптимізмі. Отже, визнання вихованця означає віру в нього.

Прийняття вихованця – це добросердне ставлення до нього без урахування результатів його діяльності, незалежно від помилок та прорахунків у поведінці, що засновано на вимогливості та принциповості на фоні позитивного ставлення, бажанні допомогти. Прийняття дитини визначає важливий шлях у вихованні – зміцнення психологічної позиції в соціумі, її самопочуття.

Прийняття вихованця таким, яким він є, ціннісне ставлення до нього спонукає його високо цінувати довіру педагога, однолітків.

Таким чином, безумовне прийняття вихованця сприяє зміцненню його психологічної позиції в соціумі, що "... обумовлює актуалізацію ним своїх потенціалів" [5, с. 100].

В основі безумовного прийняття вихованця – любов.

Любов до дитини – це, перш за все, дбайливе, співчутливе ставлення, відповідальність за її життя, здоров'я, майбутнє; важливий мотив педагогічної діяльності. Шлях любові до учня проходить через справедливість педагога до них.

Любов вихователя до вихованця – важливий засіб подолання відчуження, навіювання віри у власні сили, надії на краще.

Умовами ефективного формування гуманних відносин підлітків у позаурочній діяльності є:

- використання потенціалу позаурочної діяльності з формування у підлітків гуманних відносин у позаурочній діяльності, яка має бути спрямована не тільки на формування когнітивної складової гуманних відносин, а й на створення простору щодо становлення емоційно-ціннісної та поведінково-діяльнісної складової цього феномена;

- організація учнівського колективу підлітків, послідовна робота щодо його згуртованості;

- забезпечення поєднання систематичної роботи з формування гуманістичної свідомості підлітків з організацією практичного виявлення ними гуманних відносин у діяльності;

- взаємодія загальноосвітньої школи та сім'ї у формуванні гуманних відносин у підлітків;

- реалізація гуманно-особистісного підходу щодо формування гуманних відносин у підлітків у позаурочній діяльності [6, с. 135];

- використання у процесі позаурочної діяльності методів соціально-педагогічного розвитку, які здійснюють комплексний вплив на розвиток усіх сфер і властивостей особистості: свідомості, почуттів, якостей і властивостей поведінки школяра (групові дискусії, тренінг, рольові, ділові, імітаційні ігри тощо), які моделюють відносини, що притаманні дорослому світові. Це дозволяє підлітку осмислювати, переживати їх складність і суперечливість, формує досвід гуманної поведінки.

Наведене дослідження не вичерпує багатогранності теоретичних і практичних пошуків розв'язання проблеми. Перспективним вважаємо розробку семінару для класних керівників з питань формування гуманних відносин у підлітків загальноосвітніх шкіл у позаурочній діяльності.

Література

1. Бужина І. В. Теорія і практика підготовки майбутніх учителів до формування гуманістичних відносин молодших школярів / Ірина В'ячеславівна Бужина. – Одеса : ПНЦАПН України, 2002. – 338 с.

2. Канішевська Л. В. Крокуємо до соціальної зрілості : наук.-метод. посіб. / Л. В. Канішевська. – К. : Ін-т проблем виховання НАПН України, 2011. – 175 с.
3. Кобзар Б. С. Специфіка позаурочної виховної роботи з учнями шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків / Б. С. Кобзар, Є. П. Постовойтов. – К. : Стило, 1997. – 311 с.
4. Корчак Я. Как любить ребенка : книга о воспитании / Януш Корчак. – М., 1990. – 146 с.
5. Куликова Л. Н. Проблемы саморазвития личности / Лидия Николаевна Куликова. – Хабаровск, 1997. – 314 с.
6. Орлов К. А. Формирование гуманных отношений младших подростков во внеучебной деятельности : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Орлов Кирилл Александрович. – М., 2009. – 155 с.
7. Подласый И. П. Курс лекций по коррекционной педагогике / И. П. Подласый. – М. : Владос, 2003. – 352 с.
8. Проблемы насилия над детьми и пути их преодоления / под ред. Е. Н. Волковой. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.